

OLVASVA

EGY MÉLTATLANUL MELLŐZÖTT REGÉNYTRILÓGIA

A (szép)irodalmi művek újraolvasása hosszabb idő után, új és/vagy más észrevételekkel, benyomásokkal gazdagíthatja az olvasót. Különösen így van ez, hogyha rövid idő alatt változik nagyot a világ – és változik maga az olvasó. Bár távolabbról visszatekintve sem láthatunk mást, mégis másképpen és – talán – érettebben. A kötet(ek) megjelenésének idején az olvasók igencsak meglepődhetnek, hiszen olyasmivel szembesültek, ami addig nehezen elképzelhető volt. Nevezetesen a folyamatosan erőtlenedő, de mégiscsak aktívan működő, az élet egész területére kiterjedő diktatúra *alatt*, annak több évtizedes múltbéli és jelenkori viselt dolgainak kertelés nélküli bemutatásával. (Egészen a kezdetektől...meddig is...?) Mind a tartalom, mind a stílus merőben új volt; váratlan és felkavaró. Műfajilag csaknem meghatározhatatlan, mindenesetre beskatulyázhatatlan. A sorsdöntő folyamatok, korszakok ábrázolása mellett, vagy azokkal összefüggésben, találunk filozófiai szmefuttatást, néprajzi leírást, történelmi visszapiillantást, nyelvészkedést, irodalmat, képzőművészetet; vagyis mindent, ami a kötet(ek)ben szereplő kultúremberek érdeklődési körét érintheti. Az általánosan meglévő emberi gyarlóságokat mindezek természetesen cseppet sem befolyásolják. Az író feltehetően azzal a halvány reménnyel analizál oly sokrétűen és mélyen korszakokat és embereket, hogy általuk talán ő maga is megért valamit az igazán soha meg nem érthetőből. Szalay szépirodalmi műve(ke)t írt, önálló alakokat teremtve, akik saját életüket élik, saját véleményüket hangoztatják, egymásait keresztelve, olykor helyreigazítva. (Vagy éppen maga az író gondol egyet, és mint Szalay Károly közbeszól, megjegyzést tesz, vagy csak közli az olvasóval, hogy az nem egészen úgy volt, a regényhős pontatlanul emlékszik, és így elvitatkoznak; kiegészítve egymás benyomásait). Ám a meghatározó groteszk szemlélet nem csökkenti a tartalom súlyát. Egyébként az író olyan ügyesen elegyíti regényeiben a talányos fikciót a bizonyítottan megtörténtekkel, a dokumentumértékű eseményeket a fantázia teremtette valósággal, a vaskos realitást a vágyálmokkal, ma is jól ismert nagy neveket, sze-

mélyeket a talán sosem létezett figurákkal, hogy az olvasónak folyamatosan résen kell lennie: mikor könnyed játék részese, mikor végzetes tragédiák tanúja. Ugyanis Szalay végig „játszik” az olvasóival, a szereplőivel, a véresen komoly eseményekkel. S ebben mindvégig benne van ő maga egyszemélyben: aki játszik és akivel játszanak. Ahogyan azt az egyik főszereplő levele tanúsítja: „...Elolvastam ennek a pimasz Csarodynak a regényét, amit a mi életünkől lopkodott össze. Most már értem, hogy a kényurak, a diktátorok miért voltak mindig olyan zabosak a pennaforogatókra. Ellenük ugyanis nincs védelem, az író toll alattomosabb, könyörteleb, kivédhetetlenebb, mint a legsunyibb kígyómarás. Nagyon nagy bölcsesség kell ahhoz, s mélyen humánus, keresztényi, demokratikus érzület, hogy meg lehessen bocsátani nekik. Én nem tudok. Megharagudtam, de azért izgatottan várom, hogy ez a disznó miket hazudik össze megint rólunk. Amiben az a démoni, hogy igazat ír, a fene vinné el, de ezek az igaz dolgok mégis hazugságok az én szememben. Mert más ezeknek az igazságoknak a helyi értékük egy papírlapon, és megint más volt akkor, amikor megtörténtek húsvér-életteljes múltunkban...”

Logikai csavarjai ellenére Szalay jellemformálásai mindig egyértelműek, átláthatóak, és tudatosak. Jóllehet az érzelem, sőt a szenvedély egyáltalán nem hiányzik belőlük, alakjai azt kordában tudják tartani, és – ha alaposan megszenvedik is – nem engedik, hogy tetteik irányítójává váljanak.

Noha az író világlátását az ironia, a szarkazmus határozza meg, s ezt markánsan és jó arányérzékkel alkalmazza műveiben, megesik, hogy egy szinte mellékesen odavetett „köznapi” esemény – elképesztő abszurditása révén – pusztán önnön létevel felülmúlja a legnagyobb „kreációt”. Egy példa: „Gyanútlanul elővettem a töltőtollam. Fenyves hirtelen fölemelte a kezét. Ideadná egy pillanatra? Odaadtam, átvette, és nézett rajta valamit. Mondja, fordult hozzám ismét, magának nincs semmiféle bécsi kapcsolata? Nincs. És ezt a töltőtollat honnét szerezte? Nem tudom. Nem tudja? Hát ez a töltőtoll csak úgy beleesett a belső zsebébe? Csak úgy,

a levegőből, a jóisten odavarázsolta? Üzletben vettem nyilván. És milyen üzletben? Alighanem töltőtollüzletben. És hol? Itt, Budapesten. Akkor miért van ide nyomtatva a tollra: Made in Wien? Mert ott csinálták! Sokáig hallgatott Fenyves, majd a mellette ülőkhöz fordult, és valamit suttogott velük. Aztán ismét rám szegezte a szemét: bebizonyosodott, hogy önnek külföldi kapcsolatai vannak! Ez a toll minden bizonnyal Bécs amerikaiak által megszállt zónájából való, mert angolul van rajta a gyártási hely! Mivel ezt a kapcsolatot letagadta, alkalmatlannak ítéljük arra, hogy egyetemünkön tovább tanuljon, annál is inkább, mert ön az ifjúság nevelését választotta hivatásul...” Vajon hihető egy viszonylag normális(abb) társadalomban szocializálódott épeszű egyén számára, hogy az ilyen kafkai rémlátomást túlszárnyaló jelenetek mindennaposak voltak akkoriban, s ami a legrémisztőbb: nem ritkán művelt, intelligens emberek közreműködésével? Leplezetlenül folyt az eszmében őszintén hívők kirostálása, az üres szólamok, a sunyi képmutatás örülete, hiszen: „Lehet, hogy több ma egy neofita, mint holnap tíz régi, hűséges harcos. Azokat már nem lehet idomítani! Magukat még lehet. Azoknak még olyan a múltjuk, amely meghatározza a jövőjüket is. Maguknak még a múltjukat is meg lehet teremteni, nemcsak a jövőjüket.” Mindenfelől árad a szürkeség és mindenre rányomja bélyegét a röghöz kötöttség. A modern diktatúrák két alapvető dolgot nem ismernek: a színeket és a szárnyalást.

Mindezeket ellensúlyozandó az író olykor lírai képekkel, hangulatokkal festi le a természet kínálta szépséget, ecseteli a feltöltődés létfontosságú alkalmait, enyhítendő a nyomasztó élmények terhét: „...a néhány száz méter átmérőjű tó, besüppedve az őt körülvevő nádasba, szélről nem borzolva sima volt, mint egy fémtükör, és foszforeszkálva verte vissza a hold alig észlelhető szórt fényét. Hideg, ezüstös, kékes derengés, ezért látszottak feketének a zöldek s foszforeszkáltak a fehérre meszelt falak; a társaság még mindig hangoskodva, vitakozva pókokon, halakon, rákokon, költőkön, férgéken és politikusokon, előreszaladt, én pedig lemaradtam, lelassítottam, megfürödtem a kékhideg magányban és csöndben.” Az élet alapvető, ösztönös dolgait tekintve Szalay sosem finnyáskodik. Amikor belegondol a természet diktálta létezés ijesztő és kétségbeejtő elemeibe, azt ki is mondja; meglehetősen vaskosan, de nem öncélúan. Mintegy jelezve, tudomásul véve, hogy ezek – tetszik, nem tetszik – megváltoztathatatlanul tartozékai létünknek. Amivel szüntelenül hadakozik, ahol szükségét érzi a finom árnyalatokkal való megkülönböztetésnek,

az a gondolkodó ember helyzete, lehetősége. Társadalmi befolyásának-befolyásolhatóságának és magánéleti tevékenységének megtalálása, és ezek erkölcsi összeegyeztethetősége. Mennyi ebben a tudatosság, mekkora a véletlen szerepe? „Ami igaz, az igaz, elgondolkodom manapság azon, hogy mi lett volna, ha a fordulat éve első pillanatától kezdve nem taszítanak bennünket, hanem maguk közé fogadnak, magukkal egyenlőként kezelnek, bizalmukkal árasztanak el? Vajon nem álltunk volna-e mi is a csaholók táborába? Arra gondolok, hogy nekünk nem kellett semmiféle kísértést legyőznünk, nem kellett megtagadnunk semmit, hiszen ránk nem volt szükségük, kiközösítettek, kinulláztak lettünk, mi nem kaptuk meg a jogot ahhoz, hogy csahosokká váljunk. Pályánkat még el sem kezdtük, máris érzékeltették velünk, hogy *főlölségek* vagyunk, pedig erre semmivel nem adtunk okot” – medítál a számtalan potenciális megkísértés következményeit latolgatva az egyik érintett.

A kötet(ek) megjelenésekor azért sem volt könnyű a tartalom *egészére* fókuszálni, mert gyakran elterelte a figyelmet az álmétkodás: ezt is meg merete írni, azt is ki merete mondani. Meg a kételkedő döbbenet: valóban létezett, létezhetett ilyesmi?! (Igaz, ez jobbára azok számára kérdéses, akik nem éltek akkor, vagy a boldog öntudatlanság csipkerózsaálalmában töltötték azokat az éveket-évtizedeket.) Az így előtérbe nyomuló részletek hátrább szoríthatták a teljesebb kép megformálásának igényét. Azonkívül Szalay a nyílt politikai szókimondás mellett a szexuális kapcsolatok olyan mérvű naturalista leírásával „fűszerezte” az eseményeket, amelyek a „szocialista erkölcs” számára eleve szentségtörésnek számítottak. Minthogy a minden szemérmert nélkülöző politikai gátlástalanság korszakának a prudéria egyik elengedhetetlen tartozéka, mintegy jelképe volt, az individuális testi (lelki) megnyilvánulások a központilag megszabott „egyensúly” aláadására törekvő kísérletnek hatottak. (Egyébként a felfokozott, kiemelt hangsúlyt kapott szexualitás éppúgy jelképezhet valamely szélsőséget, mint az ideológiai elfajulás. Mindkető ignorálja az értelmet.) A pornográfiához közelítő leírások ugyan okozhatnak megütközést, arra fel kell hívni a figyelmet, hogy a korszak politikai pornográfiájával összevetve – szinte jelentéktelenné válnak. S bár a változatos szerelmi kalandok valamilyen formában kapcsolódnak a politikai-társadalmi helyzethez, némely „elszólásból” megtudjuk, ami amúgy is nyilvánvaló és természetes: „Csak nem vagy megbotránkozva a nemi életem miatt, te kis marxista imamalom? Ebben az eszeve-

szett kollektívizmusban olyan magányos vagyok, amilyen magányos az ember csak tömegben lehet. ...Még a csócselék sem találhatja meg számítását a tömegben... azért ordítóznak, nótáznak, kurjongatnak, ha csordába tömörülnek, mert olyan egyedül vannak ők is, mint az erdőben, ott szokás füttyülni, meg kiabálni, ha fél az ember az egyedüllétől... De mégis. Fűrészelni minden politikai ok nélkül fűrészelek. Nincs hozzá ideológiám.” (Némi magyarázkodással – mentegetőzéssel? – később is találkozunk a témával kapcsolatban: „Tudom, Csarody emlékezéseit körülfontalagta néhány olvasó, mégpedig erotikáját érezte eltúlzottnak, tolakodónak, kihívónak. Nehezményezték, hogy részletezte a szerelmi jeleneteket, aprólékosan leírta nemi sikereit és nemtelen kudarcait, minden mozzanatra ügyelve. Nem értem ezeket az olvasókat. Azon nem botránkoznak meg, hogy az irodalom aprólékosan jellemez és taglal az emberi létben abszolút jelentéktelen dolgokat, ki mit vett magára, milyen volt cipője csatja, mit és hányszor reggelizett, milyen csíkos pizsamában aludt, de arról, ami a legfontosabb az életünkben, a szerelemtől, és főleg a szerelmet minősítő, undorítóvá vagy pocscékká, kinszenvedéssé vagy mennyei örömökké avató 'technéről' nem lehet őszintén írni?”). Nyilvánvaló, hogy ezek a tényezők is megnehezítették a mélyebb tekintést, az irodalmi mű tárgyilagos megítélését. Az egymásba fonódó kötetek főszereplői és mellék- vagy epizódszereplői egyaránt meghatározó szerepet kapnak, hiszen életük összefonódik, egymást meghatározza, akár a kor(szakok), amelyben élnek. Csarody Kristóf nyugatról hazairt leveleiből állnak össze a regény eseményei, visszaemlékezésszerűen, jó alkalmat adva a címzettnak, hogy saját emlékeivel, véleményével egészítse ki egykori közösségi életük szakaszait. Hajagos István mellett számos kisebb-nagyobb szerepet játszó figura megjelenítésével bontakozik ki a történet, elsősorban a sejtelmes és felkavaró nóialak, Gabi által. Annak ellenére így van ez, hogy önnön titokzatosságába rejtve, inkább csak felsejlik az események meghatározójaként (noha megélt személyes drámája egyértelmű).

A regényfolyam kezdete, a *Szerelmes éveink* a koalíciós időkig nyúlik vissza, amikor minden nehézség ellenére is, még derűs várakozással lehetett tekinteni az elkövetkező időkre. De nem sokáig: „...Az a tiszt, aki korábban volt itt, a Kisgazdapárt embere. A főkapitány helyettese. Szálka a kommunisták szemében. Nem tudták eddig eltávolítani a rendőrségtől, de alighanem Dodó betett most neki. Dodó barátai kisgazdapártiak, de van köztük szoc-

dem is. Ezeket itt most letartóztatják, nagy balhé lesz... Most jön, azt hiszem, a leszámolás órája” – tudósít a baljóslatú előjelekről Csarody egy mulatság várható következményeként. Kezdetét vette a „tisztogatás”. A fiatalság mindenhol és mindenkor ismétlődő, olykor szélsőségekbe hajló útkeresésének időszaka ezúttal egybeesett egy új társadalmi berendezkedés lehetőségével, egy szintén „új” és igencsak szélsőséges út keresésével. Közös bennük, hogy egyik kísérlet sem előzmény nélküli. Ha az elvakult lelkesedés hevében nem kizárólag előre merednének, a múlt tapasztalatai mind egyéni, mind társadalmi téren megkönnyíthetnék a kezdetek nehézségeit. A világmegváltás, a mindent újra kezdés, de főleg a mindent másképp akarás mámora azonban alig teszi lehetővé a megfontolt mérlegelést. Amikor a kijózanító realitással szembesülve, hirtelen felsejlik a sarokba szorító, megmásíthatatlan valóság, akkor már rendszerint késő. Pedig az – idealizált? – cél azonosnak látszik, mivel azonban egyszersmind elérhetetlennek is, az ember, maga sem tudja miért, mindig újra és újra próbálkozik és reménykedik. „Ördög tudja miért, halálosan komolyan vettem az új eszméket, amelyek voltaképpen nem is voltak olyan újak; a férfi és a nő egyenlőségéről, a szellem fölsőbbiségéről, az üzérkedés és a pénzhajhászás megvetéséről, a romantikus, fennkölt szerelemről és a műveltség, a zene, az irodalom mindenhatóságáról. Abban a téveszmében éltem, hogy fontosabb ismerni Spinozát, mint pénzt keresni, és egy szép verssel könnyebb meghódítani egy nyilvánvalóan szűz leányzót, mint licitálással, pezsgóval, karpereccel, fülbevalóval” – morfondírozik szemléletmódján immár némi öniróniával az egyik főhős. Hogy melyik; olykor szinte mellékes. A lényeg a gondolatok, eszmék, látásmódok folyamatos ütköztetése, a különbözőségek, sokféleségek bemutatása – amik akár egyetlen emberben megférhetnek. Azonban ez nem azonos a dolgok összemosisásával; a megkülönböztetés, a szétválasztás képessége az egyes ember jelleméből – és erejéből – adódó egyéni felelősség. Tudjuk, a legkülönbözőbb utakon lehet valahova – akár ugyanoda – eljutni. Mégis: a megtett út minősít.

Vannak történelmi korok, amikor minden addig érvényesnek hitt tényező érvényét veszti, valamennyi támpont, eligazodási kísérlet visszájára fordul. „Egy rendszer, aminek nincs igazságérzete, aminek nincs erkölcsi alapja, amelynek a szemében a szónak nincs egyértelmű tartalma, hová juthat?” – teszi fel a költői kérdést a már sokat megélt idősebb ember, hiszen pontosan tudja: mindig és mindenütt ugyanoda. És mindenkor tanulság nélkül.

Vitathatatlan a megállapítás: „...a náciizmus ellen feszülő forradalom néven náci módon jártak el.” Nyilvánvaló, hogy a térsadalom egyetlen tagja sem vonhatja ki magát teljes mértékben annak mindenkori elvárásai, hatásai alól. Tökéletesen kijátszani sem lehetséges: „...kellett lennie mindenben egy *árulás*-motívumnak is, s ha visszagondolok ezekre az évekre, ma is szenvedek ezektől az *árulás*-motívumoktól, noha ezek mások mércéje szerint jelentéktelenek voltak, csupán az én erkölcsi rendem szerint voltak jelentősek” – veti közbe Hajagos. Az emlékezés folyama nem korlátozódik az átéltekre, már csak azért sem, mert kikerülhetetlen a hasonlóság, sőt az azonosság felismerése: mindössze az ideológiai meghatározások mások. „Hajják Radnóti, s most mindegy, hogy magyar vagy német lövi-e le, mint egy veszett kutyát, de primitív, büdös, tompa agyú, a magyar kultúráért, a magyar népért, a magyar nemzeti érdekekért soha semmit nem tévő... A hitvány irtja a nagyszerűt... És mindig magasröptű eszme nevében...”

A *Szerelmes éveink* minden bizonnyal az első itthon napvilágot látott irodalmi mű, amelyben a főszereplő egyértelműen kimondja: „Nem a népfölkelés bukása rémisztett meg (mert nem forradalom vagy ellenforradalom, hanem szabadságharc volt az örült tirannus ellen)...”. A kötet magában foglalja a „fordulat éve” nyomasztó légkörét, a mind korlátlanabbá váló hazugságözönt, a jogrendszer felszámolásával bekövetkezett totális kiszolgáltatottságot. Ennek mintegy ellenpólusaként, az egyetlen megmaradt szabadság jelképeként is kap markáns szerepet a felfokozott szexualitás a maga túlzásaival.

A történet kezdetén a főszereplők fiatal egyetemisták, akik évtizedeken keresztül együtt öregszenek a politikai rendszerrel az összeomlásig: összeomlóban egy történelmi világrendszer, és összeomlóban az egyéni életek. Visszatekintő számvetésük is közössé válik. Mindezek után talán meglepő, de nyilvánvaló: a be nem teljesedett – s talán csak az emlékezés által annyira szépségesse emelkedett? – szerelem megkapó regénye ez a könyv. Hogy illetén alakulása mennyire vezethető vissza történelmi, és mennyire magánéleti okokra, azt maguk az érintettek sem tudják (akarják?) biztosan eldönteni. A kornak vagy önmaguknak áldozatai? Mindenesetre a felülmúlhatatlan szerelem, Gabi, a nő elvesztése, az igazi élet elvesztésének szimbólumává lesz.

Az élet és a (magán)történelem azonban megy tovább. Gabi „eltűnésének” (mint később kiderül: kitelepítésének) oka illetve magyarázata sok min-

dent megvilágít. Szalay biztosan formált karakterei, jellegzetes jellemei önmagukat teremtik meg. Közben Szalaynak esze ágában sincs „háttérbe” vonulni; sőt, egyre lelkesebben vesz részt „személyesen” is a történetekben. Jelzi ezt a *Párhuzamos viszonyok* első levele, amelynek írója összefoglalja véleményét az előző kötetéről: „Először is. Honnan vették a bátorságot, hogy engedélyem nélkül kiadattad az emlékezéseimet? Arról nem beszélve, hogy pimaszul belerondítottál, és minden zaftos politikai megjegyzésemet kihúztad. Vagy a kiadó tette? Másodsor. Ki az a Szalay? Azt írod, kollégád vagy barátod? Aki, amióta él, kifigurázza saját magát, mert másképpen nem tudja elviselni a körülötte lévő világot, és ez a világ nem veszi észre, szerinted, kinevetve Szalayt, hogy ez a fickó véresen komolyan humorizál, és voltaképpen a világot teszi nevetségessé. Az a nevetséges tehát, aki nevet. Nem gondolod, hogy ez az állítás akadémikus pöffeszkedés a *részéről*? És az ő *részéről*? Harmadsor. Honnét veszed magadnak azt a korlátlan gyávaságot, hogy kitalálsz egy Szalayt, hogy mögéje bújj? Negyedsor. Jót nevettem azon a nyafogásodon, hogy a kritika nem nagyon foglalkozott a regénnyel. ...Kisebrendűségi komplexusod van? Aki írt róla, az jó orrú és jó szemű kritikus, netán zseni, aki nem írt róla, az hülye. A szokásos arány hülye és zseni között ki is jön. ...Úgy véled, hogy szerencsétlen volt a választásod, nem Szalay álnéven kellett volna megjelentetni a regényt, mert egy klikkhez se tartozik, izgága alak...” A „játék” tehát folytatódik, a mindennapok dermesztő folyamatai közepette. Mert közben milliók számára kezd természetessé válni, hogy ez a rend(szer) megkérdőjelezhetetlen és megingathatatlan. A „proletárdiktatúrában” a munkások, a nincstelenség továbbra is a legkiszolgáltatottabbak, csak a diktatúra igaz meg a proliság. Az „uralkodó osztály” épphogy csak vegetál, a gyerekek elképesztő körülmények között tanulnak a külvárosi iskolában, a helyi kis-királyok korlátlan uralma, a korlátlan önkény jellemzi az „népi demokráciát”. A tudomány szintén az ideológia alárendeltje. A fizikai terror mindennapos a paraszttal szemben: „Pusztuló kertek, pusztuló táj – ez volt jellemző azokra az évekre –, gazdag füves réteken sehol birkanyáj, elhanyagolt, gazverte szántók, a vadon termő növények meg a valaha sivatagtól elhódított földeken küzdenek a mocorgó homokkal. Ez a föld a heroikus küzdelem tája. És ez a parasztnép kapával, ásóval fogja meg a homokot, ...mindennap új harc az elrabolt és megtermékenyített földért... És akkor jönnek a városból mezőgazdasági funkcionáriusok, és har-

colnak a kulák ellen, ingadozó középparaszt ellen, noha itt se kulák, se középparaszt, csak független rabszolga él legfőljebb, olyan keserves itt a munka, az élet...”

A valamikori meggyőződéses és tisztességes kommunisták önként visszavonulnak, vagy kiszorítják őket a közéletből. Mindenki úgy védekezik – minél kisebbre, minél szűkebb területre húzódva – ahogy tud. Mert „A levegő nehéz volt, mint a ravatalozóban, ha késik a pap, és az összepréselődő gyászolók és kíváncsiskodók meg a kék lángú kandeláberek elszívják minden oxigént, és terjeng a bomlásnak indult koszorúk és a bomlásnak indult hulla fanyar szaga.” Az illatok, a környezet, a természet korhű bemutatása úgy egészíti ki az ember-társadalmi viszonyokat, hogy pontosan érzékelhetővé teszi a légkör hangulatát. A kétségbejuttató és vidámat egyaránt. Hiszen az élet elviseléséhez nélkülözhetetlen valamiféle egyensúly – amihez emberfeletti erőfeszítésre van szükség, minthogy a magánélet szinterei csaknem megszűntek, a társbérletek otthonoknak nem nevezhetők, nincs hol megmaradni, nincs hova menekülni. S eljön az idő, amikor a helyzet már nem tud tovább „fokozódni”. A gyarmattartó hatalom irányításában beállott változások, hatalmi harcok, markánsan éreztették hatásukat a „testvérországok” vezetésében, minek következtében mind nyíltabb érdemi vitákra kerülhetett sor a sajtóban, különféle fórumokon, az élet számos területén. És sokan valóban nem a rendszert akarták megdönteni: „Ki az a marha kommunista, másfél millió párttag, aki ezt akar-ná? Ugyanúgy üldöztötte válna, mint 1919 után, a kommün bukásával! Emberarcú szocializmus lesz e helyett a szörnyűség helyett.” Vagyis azt a fajta szocializmust kérték számon, amiről akkor még azt hitték, hogy létezhet. Nem számoltak az-zal, hogy miként kutyából nem lesz szalonna, (ál) kommunistából sem lesz demokrata. A közösségi elveket elkezdik csoport- és egyéni érdekek szerint csúzni-csavarni. A hangzatos önkritikák, a különféle színjátékok csupán azt szolgálják, hogy a funkcionáriusok immár „megtisztulva”, továbbra is pozíciójukban maradhassanak. Az emberekben vibrál a visszafojtott várakozás; azt mindenki tudja, érzi, hogy a tét hatalmas. Csak éppen a hatalmi harc kimenetele kétséges.

Gabi titokzatos eltűnése (majd megkerülése) után a cserélődő lányok, asszonyok továbbra is jelentős szerepet játszanak Csarody életében, de eszményiesített elődjüknek nem léphetnek nyomába. A kóosz – az időnként felcsillanó halvány reménysugarak ellenére – nem szűnik. Bosszúk és

leszámolások követik egymást, nem lehet tudni, ki miért, hova csatlakozik, üldözött vagy üldöző, félelem vagy érdeke motiválja tetteit. A kötet végére egyértelművé válik: mind a magánélet, mind a politikai állapot alakulása (ami persze a továbbiakban is szorosan összefügg) meglehetősen képlekeny és bizonytalan. A rendszer maga reformálhatatlan. De az életet talán újra lehetne kezdeni – valahol máshol. Idegenben? Ami lehet éden és lehet száműzetés. Vagy egyik sem.

A regényfolyam során folyamatosan szélesedő világ(kép) tárul elénk. A trilógia harmadik kötetében – az előzőekéhez viszonyítva – már meglehetősen konszolidált környezetben találkozhatunk ismerőseinkkel. A nehezen elfojtható forrongás azonban vibrál bennük – körülöttük. A *Bikakolostor* lapjairól már nem a bizonytalankodó útkeresés, hanem a megismerhetőség korlátainak felismerése, szinte a megismerhetetlenség tudatának fölényes bizonyossága uralja az életszemléletet. A szereplők élettapasztalataik növekedésével mind tisztábban látják lehetőségük határait, és ennek figyelembevételével folytatnak – továbbra sem szenvedélymentes – polémiákat. Az értelmiségi lét, az önálló gondolkodás minden diktatúrában bűnnek számít. (Az évtizedek során sikerült is jelentéktelenné silányítani társadalmi hatását és szerepét.) A számvetés, az emberi viszonylatok alakulása, a magyarázkodások és mentegetőzések nem segítik a kedélyek csillapodását, a megnyugvást. Az élénk párbeszédemből, érvekből, ellenérvekből egyértelműen kibontakozik, hogy az adott keretek között nem lehet valódi változásokban reménykedni. A forradalom utáni konszolidáció részben őszinte próbálkozásnak tűnhet, legalábbis ami a kirakatot illeti, tényleges működését azonban továbbra is a kiszámíthatatlanság, kiszolgáltatottság, a jog hiánya jellemzi. Meg a kontraszelekción: „Ezek a Halupkák dzsoldzsókerek. Ezeknek az a foglalkozásuk, hogy mindenütt alkalmazhatatlanok, tehát mindenütt behelyettesíthetők, mert mindenütt egyformán hülyék, és helyi értékük pusztán csak megállapodás kérdése. Ezek oda mennek, ahová a párt küldi őket. És mindenütt egyformán helytállnak: ugyanúgy teszik tönkre a rájuk bízott területeket. S amikor minden jóra képtelenségük nyilvánvalóvá vált, egy lépéssel följebb sasszéz-nak: lehet, hogy egy tehetségtelen, lehet, hogy egy baromelvtárs – mondják –, de megbízható.” A rombolás tekintetében mindenképpen. És ez a típus az élet valamennyi területén: „Most döbbenem rá a hihetetlen valóságra! Halupka most itt van! Halupka ott is volt. Halupka a minisztérium-

ban is van. Halupka gyárok élén is van, Halupka ott van a dunaújrivárosi Vasműben és téveszelnők és akadémikus és kórházi igazgató és a Nemzeti Színházban rendez és tervezi a Bős-Nagymarost és mindenütt ott van, ahol Halupkára nincs szükség. Halupka osztódással szaporodik. Halupka ült 1956 őszen egy szekrényben rettegve, és őt akasztották föl a Nagykörúton, és őt égették el a Rákóczi úti könyvesbolt Sztálin-köteteivel, és ő menekült ki páncélautón Pestről, és ő lövetett a tüntetőkre a Parlament előtt, és ő hívta be a szovjet csapatokat, mert nem bírta egyedül az „ellenforradalmárokkal”. Sztrájkterő volt 1956 decemberében, és 1957. május 1-jén fölvonult saját maga előtt.” És mindennek a tetejébe ott van a tervgazdálkodás: „...kiadnak egy tervet a rovarirtásról vagy a gyomirtásról, ehhez kiszállítanak gyomnövénypusztító vagy rovarirtó peszticidet; csakhogy az idén nem volt rovarirtó, ám a tervet teljesíteni kellett. A féreg meg a rovar azonban nem képes tudomásul venni államelnvtársbácsi terveit, ő nem akkor szaporodik, amikor azt a Központi Vezetőség elhatározza, mire a peszticidet egyszerűen beleöntötték a folyókba, patakokba, amelyek mind a Nagytóba folynak. A peszticid eltűnt, tehát a tervet teljesítették.” Az emberek jelentős részét mindenkor kitevő örök halupkák megelégedésére.

„Azért mégis meg vagyok döbbenve sok politikusi színlelt pálfordulásán. Széttárják a kezüket: ez van, elvtársak, viseljétek ti a terheket; úgy tesznek, mintha nem ők vitték volna bennünket csödbe!” – fakad ki az egyik sok mindent átélt prominens szereplő, ám mi változna ettől? A kötet vége felé még nyomon követhetjük, hogyan lesznek a legmerevebb dogmatistákból – hatalmuk, befolyásuk megtartása érdekében – reformerek; miközben pofátlanul kioktatják a lemaradókat, akik kevésbé „rugalmasak” ahhoz, hogy gátlástalanul (vissza) éljenek az adott helyzettel. Miközben mind több a jómódú, az újjazdag, az éles szemű Feldebrőinek feltűnik egy lényeges momentum: „Érdekes. Nyugaton ezeknél jóval gazdagabb kapitalisták szemében sem vettem észre soha ezt a homályos tompaságot. Itt nálunk minden befulladás. A gazdagság is elveszíti jó ízeit egy idő után, vagy talán úgy is mondhatnám, a legtöbb esetben. A szocializmusban még a kapitalizmus is döglődik.” Szalay megfigyelésainek időállóságát bizonyítja, hogy évtizedekkel korábban leírt mondatai később, a megváltozott körülmények között is tökéletesen helytállóak, mintegy előrevetítve a jövőt: „Ezek ma is azt hiszik, hogy a huszadik században lehet fölvilágosult abszolútizmust űzni! Annak a kora lejárt, és nem is

valósítható meg mindenütt. Azt valamikor megcsinálhatták a poroszok, de ma már ők sem. És a népszavazásoknak sincs értelmük és jelentőségük. Egy: azért nincs, mert a szavazók hatvan-hatvanöt százaléka összevissza szavaz, még a saját likvidálását is helyeselné, mert nem tudja, mit cselekszik. Kettő: nem is tudhatja, mert akire szavazunk, azt nem ismerjük. Lehet gazember is, nincs közzétett programja, s ha lenne is, nem tudnánk ellenőrizni, hogy megvalósítja-e, s ha tudnánk is ellenőrizni, nem hívhatnánk vissza. Így minden kockázat a népet sújtja, a politikai vezetést semmi.”

Beláthatatlan, hogy a sok évtizednyi lemaradást, amit a nagy „kísérletezés” hagyott maga után, a hátrányt, ami idővel csak hatványozódik, vajon hány generációnak kell még viselnie a volt szocialista országokban? S elsősorban nem is gazdasági téren: „Végül is érdemes lenne azon elgondolkodni, hogy mai csődünkhöz mennyiben járult hozzá az elmúlt negyven év felelőtlen deheroizálása; a jó hagyományok semmibevétele. Az embereket leszoktatták a jó munkáról, a becsületről, a jóságról, a minőség megköveteléséről”. Hazai állapotaink szétziláltságát még tovább növelte a honi kommunisták sajátságos – egész környezetünkben egyedülálló és kirívó – nemzetellenessége. „Nincs szükség nemzeti tudatra, nemzeti kultúrára. Egységes, internacionalista tudat és kultúra kell. Csak akkor szűnnek meg a népek közti ellentétek, ...ezért kell eltörölni a történelmi tudatot is, hogy helyébe egy magasabb rendű, egységes, emberi tudatot építsünk föl, amely alárendeli magát egy központi célnak, amely semmiképpen sem az egyén, a kapitalizmus, a nemzet, a hit céljait szolgálja. Kizárólag a világforradalomét, amelyet egy központi erő szervez és irányít.” A kötelező demagógiát és utópiát bekalkulálva is nehéz bármiféle jóhiszeműséget találni az ilyenfajta verdiktben – ami persze kizárólag a magyar értékek elleni támadás: „Egy francia vagy egy holland vagy egy nyugatnémet állampolgárnak nincsenek hovatartozási, önbecsülési, nemzetudati gondjai. Nem kényszerítenek rájuk olyan nézeteket, amely sérti emberi vagy nemzeti mivoltukat. Nem darálják évtizedek óta a fülükbe, hogy nemzeti vagy osztályszármazásuk miatt ilyen vagy olyan megkülönböztető bánásmódot érdemelnek... Rettenetes belegendolni is, hogy magyar kormányzat alatt, magyar földön, magyar iskolákban minduntalan kibújik egy magyarelles mondat, intézkedés, hogy azért vagyok gyanús a saját hazámban, mert magyar vagyok, mert értelmiségi vagyok, mert...” Kár is folytatni: vannak, akik számára ma is ez a kívánatos tendencia... Fanatikus

SZÍN

dogmák és szabad gondolatok „párharcától” eredményt remélni amúgy is esélytelen. Mindazonáltal bosszúsomjial véletlenül sem találkozunk a legremsztóbb események kapcsán sem, annál inkább érezhető a mindenkori vesztesek melletti kiállás. Szalay Károly nem „tudományos alapon”, hanem átélt egyéni sorsokon keresztül mutatja be évtizedek rémuralmát. Nyomatékosává téve, hogy a kollektív(izmus) handabandázás(a) ellenében mégiscsak az egyén, a szuverén személyiség a döntő, a meghatározó. Ezért ábrázol egyaránt hitelesen lényeket és tényeket.

Hogy bővíthetne-e újabb kötetekkel a trilógia? Meg lehetne-kellene írni az életben maradt szereplők további sorsát, az újabb évtizedeket? Bizonyára. És volna mit ábrázolni. Mivel azonban, ha figyelmesen olvassuk a köteteket, mindenekfelett a fokozhatatlan emberi ostobaság és agresszió kórképe, ami emlékezetes marad; vagyis az emberi jellem tekintetében különösebb változásokra a továbbiakban sem számíthatnánk. Az eddigi kötetekben már értelemszerűen benne foglaltatik

a következmény is. Alapos kórrajz egy diktatúráról, amely emberek millióit deformálta, tette tönkre az életüket, és amely fölött az utókor egyáltalán nem siet – mivel nem érdekelt – egyéltel-mű ítéletet mondani; hiszen nyúlós szálai – mint a tarack kiirthatatlan gyökerei – máig átszövik az élet csaknem valamennyi területét. Amit az újabb „fordulat éve” hozott, az elsősorban ugyancsak az aktuális változásokhoz simuló, azokat mindenáron kiaknázni akaró „korszerű alkalmazkodás”. Úgy látszik, fordulhat bármerre a világ az ember körül, maga az ember a maga összetettségével és bonyolultságával együtt – változatlan és változtathatatlan. Akárcsak az értetlenség: hogyan történhet meg mindig ugyanaz, ami – ha más-más néven is – újra és újra megtörténik. Amivel szemben még a – legmagasabb rendű – (szép)irodalom is tehetetlen.

(Szalay Károly: *Szerelmes éveink* Magvető Könyvkiadó 1985, *Párhuzamos viszonyok* Magvető Könyvkiadó 1986, *Bikakolostor* Magvető Könyvkiadó 1989)

